

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Руденко Л.Д. // Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С. 80 – 88.

2. Пустовіт Н.А. Шкільна екологічна освіта: проблеми стандартизації / Пустовіт Н.А. // Екологічний вісник. – 2002. – № 1 – 2. – С. 12 – 15.

3. Танська В.В. Підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. Танська. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Ж., 2006. – 20 с.

4. Танська В.В. Методика навчання природознавства

у початковій школі: [навч. посібник] / В.В. Танська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 236 с.

5. Тарасенко Г.С. Формування естетико-екологічної культури вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Г.Тарасенко. – АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1996. – 47 с.

6. Чернецька Т.І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання: [навч. посібник] / Т.І. Чернецька. – К.: ТОВ “Праймдрук”, 2011. – 352 с.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2016

УДК 371.011 (07)

Олена Максимова, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти та педагогічних інновацій
Житомирського державного університету імені Івана Франка

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкривається суть поняття “комунікативна компетентність вчителя початкової школи” з точки зору лінгвістики, соціальної психології, педагогіки. Серед факторів, які визначають рівень її сформованості, найвагоміше місце посідають вербальні та невербальні уміння спілкуватися, здатність людини орієнтуватися у ситуаціях спілкування, розуміння себе та інших, комунікативні якості, стиль спілкування з дітьми, саморегуляція.

Ключові слова: компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, вербальні та невербальні уміння, стиль взаємин, комунікативні якості.

Літ. 8.

Олена Максимова, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільного образования и педагогических инноваций
Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье раскрывается суть понятия “коммуникативная компетентность учителя начальной школы” с точки зрения лингвистики, социальной психологии, педагогики. Среди факторов, определяющих уровень ее сформированности, весомое место занимают вербальные и невербальные умения общаться, способность человека ориентироваться в ситуациях общения, понимания себя и других, коммуникативные качества, стиль общения с детьми, саморегуляция.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, коммуникативная компетентность, вербальные и невербальные умения, стиль взаимоотношений, коммуникативные качества.

Olena Maksimova, Ph.D., (Pedagogy), Associate Professor,
of the Pre-school Education and Pedagogical Innovations Department
Zhytomyr Ivan Franko State University

THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article reveals the essence of the concept of “communicative competence of elementary school teacher” in terms of the linguistics, social psychology and pedagogy. Among the factors that determine the level of its formation, the most important place is occupied by the verbal and non-verbal skills of communication, the ability to navigate in situations of human communication, an understanding of yourself and others, the communicational quality, the style of communication with children, self-regulation.

Keywords: a competence, a communicative competence, the verbal and non-verbal skills, the communicational style, relationships, the communicational quality.

Постановка проблеми. Багаточисельні зміни в освіті, зокрема і у вищій, ставлять нові вимоги до якості підготовки майбутнього вчителя. Оскільки країна потребує для економічного та соціального розвитку розумних, вправних, творчих громадян,

на передній план висувається компетентнісний підхід, який набув особливої популярності у XXI столітті. В перекладі з латинської мови компетенція – це коло питань, в яких людина добре орієнтується, має відповідний досвід. Професія вчителя дуже вимоглива, оскільки покладає відповідальність за інтелектуальний та духовний розвиток підростаючого покоління, від чого залежатиме майбутнє країни. Тому педагогічна компетентність, як єдність теоретичної та практичної готовності викладача до здійснення навчально-виховного процесу, передбачає ряд компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній вчитель. Серед них:

- **Інформаційна компетентність**, згідно з якою необхідно опанувати інформаційні технології, мати сформовані уміння опрацювати здобуту інформацію.

- **Комунікативна компетентність** – передбачає уміння вступати у комунікацію (зв'язок), знаходити порозуміння з оточуючими.

- **Продуктивна компетентність** – це здатність отримувати позитивний результат своєї діяльності. Продуктом педагогічної діяльності є всебічно та гармонійно розвинена особистість учня.

- **Моральна компетентність** – передбачає сформовану систему цінностей, яка не дозволяє вчителю здійснювати аморальні вчинки як еталону поведінки та ймовірнісному ідеалу учня.

- **Психологічна компетентність** – уміння спиратися на психологічні закономірності процесу навчання, зазирнути всередину кожного учня, зрозуміти його.

- **Предметна компетентність**, яка вимагає досконалого знання свого предмета та методики його викладання, а також втілення їх у практику.

- **Соціальна компетентність** – це відкритість до світу людей, вміння безконфліктно співіснувати та взаємодіяти з оточуючими.

- **Математична компетентність** – це вміння здійснювати математичні операції, працювати з числом, з числовим рядом.

- **Самоосвітня та саморозвивальна компетентність** – це бажання та уміння здійснювати саморозвиток, займатись самоосвітою, вносити творчість у буденні реалії навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У документах, які скеровують навчально-виховний процес у початковій ланці середньої освіти (Міжнародна конвенція ООН про права дитини, Закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад”,

Базовий компонент загальної середньої освіти України), акцентується увага на формуванні мовленнєвої компетентності, від якої залежить доля існування нації, країни.

Дане питання широко розроблялось науковцями, серед яких О. Беляєв, А. Богуш, М. Васильєва, М. Вашуленко, Л. Виготський, Н. Волкова, Є. Голобородько, Ю.Ємельянов, Ю.Жуков, І. Зимня, В. Кан-Калик, А. Капська, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Н. Пашківська, Л. Петровська, С. Савіньон, О. Савченко, Г. Сагач, О. Скворцова та інші.

Однак, у зв'язку зі зростаючими вимогами до рівня професійності майбутніх педагогів розвідки та пошуки в напрямку формування комунікативної компетентності вчителя не припиняються і відзначаються стійкою актуальністю.

Мета статті. Висвітлити зміст поняття “комунікативна компетентність” та охарактеризувати фактори, які у своїй сукупності віддзеркалюють її сутність.

Виклад основного матеріалу. Науковці означають компетенцію як загальну здібність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, які надбані завдяки навчанню (В. Кальней, А.Мудрик, С. Шишов та ін.). Також зустрічаємо таке тлумачення компетенції: це коло питань, у яких хто-небудь достатньо обізнаний, або в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід, чи здатність виконувати будь-яке завдання, або робити що-небудь [6, 34]. А.В. Хуторський розглядає дефініцію “компетенція” як сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задають певне коло предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності щодо них [8].

З сукупності компетенцій складається компетентність, під якою, як констатує К. Крутій, частіше за все розуміють інтегральну якість особистості, що виявляється в загальній здатності та готовності її до діяльності, заснованої на знаннях та досвіді, які привласнені в процесі навчання і соціалізації, зорієнтовані на самостійну та успішну участь у діяльності.

Серед загалу вчителів подекуди зустрічаються ті, що відмінно знають свій предмет, та не завжди можуть налагодити взаємодію з учнями через нестачу комунікативних умінь. Справжній Вчитель – це той, хто уміє зацікавити своїх вихованців, повести за собою. А діти завжди дуже чутко відчують, наскільки вони цікавлять вчителя, небайдужі йому. Розуміти світ учнів, відчувати їх настрій, відшукувати мотиви

вчинків, чути дітей, встановлювати не тільки ділові, а й міжособистісні контакти з ними, вміння спілкуватися, доносячи своє розуміння суті речей до школярів і вислуховуючи їх позицію – це повсякденна робота педагога.

Поняття “комунікативна компетентність” можна трактувати з різних точок зору. Вікіпедія означає її як здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми й віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями. З точки зору лінгвістики – це знання про мову, навички та вміння застосовувати їх у різних ситуаціях спілкування (Н. Гез, О. Казарцева, С. Мартиненко, Г. Рурік, Ю. Федоренко) [4; 8]. Тобто це, насамперед, відмінне володіння мовою, фонетичними, орфоепічними, морфемними, лексичними, синтаксичними вміннями. Адже одна з основних функцій вчителя – інформаційна, тобто донесення до учнів певних фактів, теорій, закономірностей. Тільки за допомогою знаків чи знакових систем можливо передати ту чи іншу інформацію. Знакова система, в свою чергу, може бути вербальною чи невербальною. Відповідно і комунікативну компетентність можна розглядати з цих двох точок зору. Вербальна компетентність характеризується лексичною та синтаксичною вправністю, умінням точно, влучно, адекватно ситуації, правильно використовувати слова та речення як у писемному, так і в усному мовленні, діалогічному та монологічному.

Невербальна ж передбачає вміння використовувати міміку, пантоміміку (жести, пози, рухи), інтонацію, розміщення (в тому числі і дистанцію), контакт очима. Ці засоби допомагають привернути увагу респондента, також виразити своє емоційне ставлення до співбесідника та інформації, яку людина переповідає. Набір жестів, котрі можна застосовувати у спілкуванні, дуже різноманітний. Наприклад, це 1) комунікативні жести (вони замінюють мовлення, тому можуть вживатися як самостійний носій інформації, а не супроводжуючий): привітання, прощання; погроза, заборона, привернення уваги, запрошення; ствердження, заперечення, запитання; 2) підкреслюючі жести (вони супроводжують мовлення людини й посилюють ефект сприймання); 3) модальні жести (це виразні рухи, що передають оцінку, ставлення до ситуації): здивування, незадоволення, схвалення, згода, роздуми, відроза і под.

Вчитель використовує в процесі навчання дітей два види мовлення – монологічне та діалогічне.

Безперечно, для висвітлення власної позиції, розуміння, ставлення до певних подій, або ж для простої передачі інформації має величезне значення монолог. Однак, якщо ми ставимо собі за мету встановити контакт з певною особою, то в такому випадку вирішальне значення відіграє діалог. Уміння висловити своє бачення ситуації, толерантно і з почуттям поваги до респондента вислухати його позицію – в цьому і полягає суть діалогу. Його мета – у передачі інформації, демонстрації ставлення одного учасника діалогу до іншого, знаходженні позиції, яка б влаштувала обох співрозмовників. У діалозі важливо дотримуватися принципу рівноцінності, суб'єктності обох сторін. Адже конструктивний діалог збагачує сферу знань та почуттів його учасників, зберігаючи унікальність кожного. Обов'язковим його критерієм є зміна, яка відбувається внаслідок його проведення з учасниками. Тема діалогу з кожною реплікою збагачується новим змістом, що впливає на усвідомлення її суті та здійснення обробки інформації на іншому, з кожним разом трішки вищому рівні. Розвинені комунікативні вміння, звісно, є показником педагогічної культури і педагогічної майстерності вчителя.

Комунікативна компетентність також лежить в полі досліджень психологів і соціологів. Так, Ю. Смельянов під даною дефініцією розуміє засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність людини орієнтуватись у ситуаціях спілкування та вільно оперувати вербальними і невербальними засобами спілкування. Підкреслюючи, що комунікативна компетентність набувається в соціумі, вчений вказує на такі фактори, що впливають на ступінь її розвитку: життєвий досвід особистості, її загальна ерудиція, мистецтво та спеціальні методи [1]. Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растяников означають це поняття як здатність встановлювати та підтримувати потрібні контакти з людьми [2]. Як необхідні складові комунікативної компетентності вчені відзначають адекватну орієнтацію людини в самій собі, у власному потенціалі, а також у потенціалі партнера, у ситуації; готовність і вміння будувати контакт з людьми; внутрішні засоби регуляції комунікативних дій. Є. Кузьмін, В. Семенов надають вирішального значення умінню орієнтуватись у різних ситуаціях спілкування та спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе та інших [5].

Таким чином, комунікативну компетентність можна розглядати як сукупність знань, умінь і навичок, які проявляються у комунікативних діях

та забезпечують ефективність взаємодії з оточуючими.

Педагог має знайти підхід до кожної дитини, з якою працює, налагодити стосунки та взаєморозуміння, викликати у неї повагу та готовність слухати і приймати інформацію, цінності, життєві принципи, ідеали. І в кожного вихованця своя, неповторна індивідуальність, що вимагає від учителя гнучкості, мобільності, вміння своєчасно зреагувати на зміни, правильно дібрати способи взаємодії з дитиною. Тому педагог постійно змінюється, разом з учнями, з кожним шкільним днем. І чим краще він обізнаний з психологічними закономірностями розвитку дитини, тим на вищому рівні зможе продемонструвати комунікативну компетентність.

Працюючи з класом, вчитель вибудовує такі лінії комунікативної взаємодії: з кожним окремим учнем, з класним колективом, з колективом через актив, з учнем через колектив. І у повсякденному житті ці лінії переплітаються, взаємодіють, функціонують як одне ціле.

В психолого-педагогічній науці існує таке поняття, як “комунікативні якості”, від яких напряду залежить характер і рівень взаємодії з оточуючими. Особливо важливо їх сформувати у себе для вчителя початкових класів, який для виховання у дітей позитивного ставлення до процесу навчання, до школи повинен щиро цікавитись своїми учнями, бути відкритим до міжособистісного спілкування і захочувати до цього ж дітей. Пізнаючи їх, мотиви поведінки, бажання та наміри, вчитель здатен порозумітись і, відповідно, дібрати адекватні ситуації методи взаємодії з метою якнайповнішого розкриття потенціалу вихованця. До числа комунікативних якостей вчителя більшість науковців відносять: емпатію і рефлексію (А.О. Деркач); справедливість, чуйність (В.О. Сластьонін); контактність, вміння вислухати (Т.С. Воропаєва); соціальну сміливість (В.М. Келасьєв), тактовність, реактивність, сугестивність (М.П. Єрастов); комунікабельність, толерантність (В.О. Кан-Калік), гнучкість і делікатність, спрямованість на відкрите й активне спілкування, здатність швидко встановлювати контакт, візуальність та красномовність (М.А. Галагузова).

Негативно на взаємодії з дітьми позначаються такі особистісні риси педагога, як замкненість, зайва соромязливість, дратівливість, агресивність, песимізм. Тому будь-якому вчителю потрібно добре вивчити і дати об'єктивну оцінку своїй особистості, щоб знати, над чим працювати, що поставити на перше місце у здійсненні процесу самовиховання. Корекція своєї особистості

дозволить здолати бар'єри у спілкуванні, підтримувати позитивну атмосферу у класі, робочий настрій у дітей. Варто, однак, зазначити, що рівень прояву комунікативних якостей залежить від суб'єктивної значимості людини для даної особистості, від життєвого досвіду, від умов виховання, від ступеня розвитку духовної культури.

Таким чином, комунікативна компетентність передбачає здатність сприймати й адекватно пояснювати поведінку вихованця; помічати зміни у його почуттях і вчинках, знаходити причину цього, робити правильні висновки; уміння постійно усвідомлювати і правильно реагувати на сприйняття його образу і поведінки вихованцями; використовувати такі механізми міжособового пізнання, як емпатія (пізнання емоційних станів іншої людини через співпереживання), ідентифікація (в її основі лежить готовність свідомо поставити себе на місце іншої людини, що сприяє розумінню її поглядів, установок, мотивів, бажань тощо), децентрація (здатність людини відійти від власної позиції, сприйняти точку зору іншої людини). Особливо важливим є емпатійне розуміння, бо, як відмічає М. Заброцький, “здатність педагога до співпереживання не лише сприяє адекватності відображення особистості учнів, вона також лежить в основі встановлення з ними позитивних, високопродуктивних взаємовідносин, що, у свою чергу, впливає на ефективність педагогічного процесу” [3, 88].

Також дуже актуальним комунікативним умінням є саморегуляція. Вміння управляти своєю поведінкою завжди викликає повагу. Наші пращури стверджували: “сильніший за всіх той, хто володіє собою” (народна мудрість). Вчителю, який опікується процесом навчання і виховання в середньому 30 дітьми, важко зберігати рівновагу. Учні нерідко випробовують свого педагога на стриманість і уміння тримати себе у руках. Для того, щоб справитися із ситуацією та позбутися душевного напруження, доречно змінити своє ставлення до предметів, людей, ситуацій, які викликають неспокій. В цьому випадку бажано створити нову психологічну установку. Як справедливо зауважує В. Грехнев, управління емоційно-вольовою сферою – це вміння програвати в уяві можливі невдачі, виключати несподівані ситуації, здійснювати перехід негативного в позитивне.

Не викликає сумнівів той факт, що самопочуття, переживання, формування самооцінки дитини перебувають у прямій залежності від особливостей взаємодії педагога з

дітьми, від того, які засоби, прийоми, методи використовуються вчителем у процесі діяльності й спілкування. Стиль взаємин вчителя й учнів помітно впливає на формування ініціативи, активності й самостійності дітей. Отже, висновуємо про вплив стилю спілкування, який притаманний вчителю, на рівень його комунікативної компетенції. Стиль спілкування вікіпедія визначає як індивідуально-стабільну форму комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії: у ділових і особистісних стосунках, у стилі керівництва і виховання дітей, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, у прийомах психологічного впливу на людей.

Спираючись на характеристику загальновідомих у психолого-педагогічній літературі стилів спілкування, відмітимо, що з найпоширеніших у педагогічній практиці авторитарного, ліберального, демократичного стилів лише за умови домінування останнього у взаєминах вихователів і дітей, а також самих дітей можлива суб'єкт-суб'єктна взаємодія [7].

За демократичного стилю стимулюється розвиток активності учнів, творчості, здійснюється орієнтація на самостійне розв'язання проблем. Він несе в собі заклик до співробітництва і пізнавальної активності. У дітей формується впевненість, самостійність, почуття емоційної близькості, відбувається процес самоствердження. Демократичний стиль підвищує настрій, породжує почуття задоволення і впевненості у своїх силах. Ліберальний стиль сприяє розвитку в учнів індиферентності, пасивності, безініціативності. При авторитарному стилі спілкування у дітей починає формуватися пасивність, невпевненість у собі, агресивність. Авторитарний педагог спонукає вихованця до дій, бажаних для нього, використовуючи свої права без урахування ситуації і обґрунтування своїх дій перед учнем, якого сприймає як об'єкт виховання. Авторитарний стиль понижує настрій, сприяє появі у дітей тривожності, стурбованості, роздратування, образи, ворожості [5, 7]. Учені Андерсон і Брювер (Anderson H., Breuver J., 1966) вивчали залежність між поведінкою учнів та вчителів з авторитарним та демократичним стилями поведінки. Було з'ясовано, що діти вчителя-“демократа” поводити себе значно вільніше, більш розкуто та активніше, ніж учні вчителя-“автократа”. Їхня поведінка відрізнялась

безпосередністю, ініціативністю, внесенням пропозицій.

Висновок. Висвітлені нами позиції можна розглядати як критерії сформованості комунікативної компетенції вчителя початкових класів.

Отже, вчитель повинен не тільки досконало знати свій предмет, володіти методичним знаннями, знати психологічні особливості розвитку дитини, характеризуватися загальною ерудицією, високою моральною культурою, а й бути комунікабельною особистістю, до якої б тягнулися діти, з якою б хотіли спілкуватися, разом проводити час, взаємодіяти, до якої на зустріч радо б спішили до школи. Комунікативна компетенція педагога, майстерність ділового та міжособистісного спілкування є необхідним інструментом гуманізації освіти. Високих результатів у навчально-педагогічній діяльності може досягти лише той учитель, який вміє налагодити гарні стосунки з вихованцями, батьками, якому притаманні вміння зрозуміти іншого, спрямувати процес комунікації на досягнення педагогічних завдань.

1. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю.Н. Емельянов. – СПб, 1999. – 403 с.

2. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растяжников. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 255 с.

3. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс лекцій / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.

4. Казарцева М.О. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учеб. пособие / О.М. Казарцева. – 2-е изд. – М.: Флинт, Наука, 1999. – 499 с.

5. Коллектив. Личность. Общение: Словарь социально-психологических понятий. / Под ред. Е.С. Кузьмина и В.Е. Семенова. – Л.: Лениздат, 1987. – 143 с.

6. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

7. Мартиненко С.М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: [монографія] / С.М. Мартиненко. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. – 434 с.

8. Хуторской А.В. Современная дидактика / А.В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2016

